

המלך תפס כמעט את כל פסגת הר שמרון. המשכנו כמו"כ את חפירותינו בצד צפון של ההר וגלינו את המשך התאים, שהקיפו מצד מערב ומצד צפון את בית-המלך. בתוך שטח בית-המלך מצד זה פנימה מצאנו את לוחות השן שנתפרסמו כבר בעולם ואין צורך לעמוד פה עליהם. מתקופת ישראל צריך עוד להזכיר אחת המערות מחוץ לעיר, שבה מצאנו אלפי חרסים מתקופת ישראל וביניהם גם שתי כתבות חרותות על גבי חרס.

במורד הצפוני של ההר גלינו את היסודות ואת חומות המשען של ההיכל, שבנה הורדוס לכבוד אוגוסטוס קיסר. היסודות האלה מראים את טיב הבנייה, שהורדוס בנה בימיו. כמו"כ נתגלו לנו בעונה זו שתי תקופות של בנייה באצטדיון הנמצא צפונית-מזרחית לכפר. כפי שנוכחנו בחפירתנו בעונה הראשונה, בשנת תרצ"א, שייכים מערכת העמודים והסטיו העומדים עוד כיום במקום זה לתקופה לא יותר קודמת מאשר סוף המאה ה'ב' לאחרי סה"נ. בצד מערב מצאנו אמנם קיר מצויר, שעוד נשתמרו בו כתבות וציורים שונים חרותים על הטיח שכיסה את הקירות שהיו מתקופה קודמת לאצטדיון זה. אולם רק בעונה האחרונה עלה בידינו למצוא שרידים רבים ממערכת העמודים והסטיו, חלקי האצטדיון הקודם שהוא, כנראה, מימי הורדוס. בשטח זה מצאנו גם פסלים אחדים משיש, ביניהם פסל כמעט שלם של ה"בתולה" (Kore). כתבות אחדות שמצאנו ביחד עם זה מראות עד כמה היה פולחן ה"בתולה" נפוץ בסבסטי. גם שרידים חשובים מתקופות אחרות נגלו בעונה זו.

חושבים אנו לחדש את חפירותינו באביב הבא. לפי האמצעים העומדים לרשותנו תהיה עונת האביב, כנראה, האחרונה לחפירות המשלחת המאוחדת בשמרון.
א. ל. סוקניק

החפירות בתל בית מְרָסָם (קרית ספר) בשנת תרצ"ב

משנת 1926 חופרת בתל בית מרסם משלחת מטעם בית הספר האמריקאי לחקירת המזרח ו-Xenia Theological Seminary, בהנהלת הפרופ. ו. פ. אולברייט וד"ר מ. ג. קיל. עוד בשלש העונות הראשונות (1926, 1928 ו-1930) נחפר באופן שטתי חלק חשוב של התל ונחקרו שכבותיו השונות, שמהן התחנתונה (J) שייכת לסוף תקופת הברונזה הקדומה (המאות הכ"ג-כ"א לפני ספה"נ) והעליונה (A) לתקופת מלכי יהודה.

בעונה הרביעית (יוני עד אוגוסט 1932) המשיכו החופרים את נקוי השטח בחלקו הדרומי-המזרחי של התל (1500 ממ"ר), בו הגיעו עוד בעונה הקודמת עד לשכבה D (סוף תקופת ההקסוסים וראשית תקופת שלטון המצרים בא"י). בקיץ שעבר נוקה כל השטח עד הסלע. נחפר כמו כן שטח חדש בצפון-מערב.

התגליות החשובות ביותר שנתגלו הפעם הן מהשכבות E (תקופת ההקסוסים הקדומה, המאות הי"ח-הי"ז) ו-A (תק' מלכי יהודה, 850-590 בערך).

השכבה E לא היתה עד כה ידועה די צרכה, בעוד שהשכבה D (המאות הי"ז-הט"ז) הוארה במדה מספיקה עוד בעונת החפירות הקודמת. ערך רב יש לקביעת ההבדלים בין שתי השכבות הללו, שבאו זו אחר זו בימי ההקסוסים. מענין ביחוד ההבדל בצורת בנין הבתים ובאופן בצור העיר. בעוד שהבתים בשכבה E בנויים בצורת מגרון - עם שלשה עמודי עץ הנשענים על יסודות מאבנים, ששמשו לתמיכת התקרה - הרי בשכבה D אופיני בית העומד בחצר פתוחה (Hofhaus). בצדק מניח אולברייט, כי המגרון הוא בנין צפוני טפוס, בעוד שהחצר אופינית ביחוד בדרום אסיה המערבית. יש מקום לסברה, כי את המגרון הכניסו לא"י העמים הצפוניים, שהתפרצו לא"י ולמצרים במחצית השניה של המאה הי"ח ונודעו בהיסטוריה בשם "הקסוס". גליהם הראשונים היו, כנראה, עמים קוקזיים, ואליהם נלוו גם שבטים שמיים, שרבו במצרים ובא"י עקב חדירתם האטית של שבטים שמיים ("בני קדם") מהמדבר הסורי-הערבי. יש מקום להנחה, כי השכבה E נבנתה ע"י הכובשים הבלתי-שמיים בסוף המאה הי"ח לפני ספה"נ. הם הם שבנו את הדיק מגושי עפר כבושים (terre pisée), שנשענה על חומה דקה. על הקשר בין סגנון הבצור הזה ובין ראשית תנועת ההקסוסים עמד אולברייט עוד לפני שנים אחדות, ויש להעיר שדיקים כאלה נמצאו עד כה לא רק בשכבות הברונזה התיכונה ב' במצרים, בא"י ובסוריה, כי אם גם בצפון אסיה המערבית ובאירופה. - בשכבה E נמצאו כלי בהט ופאינס, סקרבים הקסוסיים (אחד מהם נושא את הכתובת "בן רע יקב הנותן חיים"), חרוזים וכלי חרס יפים, שמהם אופייניים ביחוד אגרטלים ממורטים העומדים על כנים. מציאה חשובה מהשכבה E היא חותמת גלילית בסגנון סורי-פיניקי, המכילה מוטיבים מצריים מעורבים בבבליים.

מלאות ענין הן גם המציאות מהשכבה A בחלקו הצפוני-המערבי של התל. כשנחפר בשנת 1926 המגדל המערבי של העיר מצפון לשער נתברר, כי הוא נהרס ונבנה מחדש פעמים מספר. בקיץ שעבר המשיכו בחשוף המגדל והובחנו לא פחות מחמש פזות. כלן שייכות לתקופת מלכי יהודה; העליונה בהן (α) נהרסה בימי חרבן הבית הראשון והשלישית (γ) נחרבה בימי סנחריב, כפי שמראה הקרמיקה שנמצאה כאן. המגדל נבנה על שרידי חומת העיר מימי השופטים. בצפון - מערב מהמגדל והלאה נחגלה חלק העיר היהודית על רחובותיה וסמטאותיה. נוקו בתים רבים ובהם נתגלו מציאות שונות, כגון כלי חרס מצוריים וצבועים, משקלים, פסלי עשתרת מהטפוס של dea nutrix, וכו'. התגלית המענינת ביותר היא כלי מעשה ברונזה, ששמש אולי כף קטרת. הוא

עשוי בצורת ראש אריה בפיו הפתוח וגבו מקושט בתבליטים המתארים גלות. החפירות בתל בית מרסם גלו חרבות עיר, שנוסדה בשליש האחרון של האלף השלישי לפני ספה"נ. רק מעטים הם השרידים ששרדו משלש השכבות הראשונות (H-1, J). החומה שבשכבה G (1800 לפני ספה"נ בערך), שעביה מגיע ל-3,25 מטר, נבנתה מחדש בתקופת F (המאה ה"ח) והורחבה עד 3,50 מטר. בראשית תקופת ההקסוסים (שכבה E) נבנה במקומה דיק מ-terre pisée. את מקום הדיק תפסה בסוף תקופת ההקסוסים (D) חומה חדשה, שנשענה על שרידי החומה שקדמה לדיק. העיר, שהיתה קימת בתקופת D, נהרסה עד היסוד ובתקופת C (המאות ה"ז-ה"ג) נבנתה חומה חדשה, שעביה מגיע ל-2,50 מטר. — לדעתי השכבה C היא כבר עברית, ויש מקום להנחה, כי העברים לכדו את העיר בסוף המאה ה"ז לפני ספה"נ. — בתקופת B (המאות ה"ב-ה"י) נבנתה חומה חדשה, שעביה מגיע ל-2 מטר.

בימי מלכי יהודה (שכבה A) בצרו היהודים את העיר מחדש, הקיפו חומה ובנו את המגדל החזק, שנתגלה בחלקו הצפוני-המערבי של התל. העיר נהרסה עד היסוד בימי עלית נבוכדנצר (589 – 587 לפני ספה"נ) ומאו לא נבנתה מחדש.

בימי הביזנטים היה קים ישוב קטן בחרבת בית מרסם ליד התל. יש לקוות, כי ההצלחה תעמוד לחופרים גם בעונת החפירות הבאה, ויעלה בידיהם להפיץ אור חדש על קורות המקום החשוב הזה¹.

ב. מייזלר

1) על החפירות בתל בית מרסם בשלש העונות הראשונות עיי': Albright, The Archaeol. of Pal. and the Bible (1932), 63-126; Ann. of the Amer. Sch., Vol. XII (1932)

על עונת החפירות הרביעית עיי': Albright, Bull. of the Amer. Sch. No. 47, 3ff.; No. 48, 1 Quart. of the Depart. of Antiquit. in Pal. II, No. 4, 191-2

המחקר הפרייהיסטורי בא"י בשנת 1932

יש לציין התקדמות גדולה במחקר הפרייהיסטורי בא"י במשך השנה האחרונה. נעשו חפירות ומחקרים במקומות שונים בארץ, אשר הוסיפו חומר רב לידיעות התקופה הרביעונית במזרח.

א. החפירות של המכון לפליאונטולוגיה של האדם שבפריז.
בא כח המכון בא"י ה' רנה נויביל (René Neuville) המשך את עבודותיו החשובות בודי ח'ריטון סמוך לבית-לחם. החפירות התנהלו במערות אָם קָטפָה, ערק אל-אחמר ואָם אוֹזֹנִיתִינָה, הנמצאות בתוך סלעי־דולומית. השכבות אשר